

مطالعه تطبیقی سیاستها و اهداف برگزاری نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران،

عربستان و ترکیه

مهدی ابراهیمی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۸

چکیده:

نماز جمعه از فرایض عبادی-سیاسی مسلمانان، در میان مذاهب و ملل اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است لیکن در چگونگی اقامه آن اتفاق نظر وجود ندارد. گوناگونی فرقه و نوع نظام حاکم در کشورهای اسلامی چگونگی خط مشی و سیاست آنها در قبال اقامه نماز جمعه، را با فراز و نشیب‌هایی همراه نموده است. هدف این مقاله تبیین تفاوتها و تشابهات اهداف و سیاستهای برگزاری نماز جمعه در سه کشور اسلامی است. این مقاله کاربردی- توسعه‌ای بوده و از نظر نوع روش، کیفی است. برای رسیدن به اهداف آن از روش مطالعه تطبیقی و بهره گیری از نظریه داده بنیاد به عنوان روش پژوهش و تحلیل داده‌های کیفی استفاده شده است. در این تحقیق با مطالعه تطبیقی برگزاری نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران، عربستان و ترکیه، موارد افتراق و اشتراک آنها بررسی می‌گردد. عربستان سعودی به دلیل ساختار سیاسی و تشابه از نظر برگزاری نماز جمعه زیر نظر حکومت مرکزی به جمهوری اسلامی ایران، و ترکیه به دلیل وجود دولت لائیک علی‌رغم اکثریت مسلمان، و ادعای تفکیک دین و سیاست مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. از نتایج تحقیق اینکه؛ نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران پیوند دهنده دین، حاکمیت و مردم است ولی در عربستان عامل مشروعیت بخشی حکومت و در ترکیه مروج بعد فردی دین است و کاملاً از سیاست جداست.

واژگان اصلی: نماز جمعه، ایران، عربستان، ترکیه.

۱. استادیار دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه و بیان مسئله

نماز جمعه، فریضه‌ای هفتگی و یکی از اولین تدابیر پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) پس از هجرت و تشکیل حکومت اسلامی است که به صورت جماعت خوانده می‌شود. در هر جمعه، توده عظیمی از مسلمانان برای ادای آن گردهم می‌آیند و ضمن اقامه این نماز به خطبه‌های امام جمعه گوش فرا می‌دهند. در خطبه‌های نماز جمعه، مردم به اطاعت و اجرای فرامین الهی، پیشه‌کردن تقوی و پرهیزگاری در زندگی روزمره خود توصیه شده و از امور سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی جامعه خود آگاه می‌گردند. در نماز جمعه بایستی درباره مصالح مسلمانان و کشورهای اسلامی، وقایع و پدیده‌های بین‌المللی و کیفیت رفتار و روابط با سایر ملتها و دولتها بحث شود و این امر تأثیر بسزایی در استقلال و موجودیت جامعه اسلامی، رشد آگاهیهای مردم و ایجاد همبستگی بین آنان دارد.

از این منظر است که اقامه نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران با عینیت بخشی به بعد عبادی و سیاسی آن، از ابتدا مورد تأکید بوده است. در کشورهای عربستان و ترکیه نیز به پشتوانه نظام حاکم نماز جمعه اقامه می‌شود. لیکن در برخی موارد تشابهات و تفاوت‌هایی بین آنها وجود دارد که هدف این تحقیق مطالعه تشابهات و تفاوت‌هایی است که در سیاستها و اهداف برگزاری نماز جمعه در سه کشور وجود دارد.

۱- اهداف و سؤالات پژوهش

این تحقیق در پاسخ به این سؤال است که «چه تفاوتها و تشابهاتی در سیاستها و اهداف برگزاری نماز جمعه در سه کشور جمهوری اسلامی ایران، عربستان و ترکیه وجود دارد؟» در اهمیت و ضرورت این تحقیق باید گفت «مطالعه تطبیقی برگزاری نماز جمعه، در جمهوری اسلامی و کشورهای عربستان و ترکیه» منجر به شناخت بیش از پیش از این ظرفیت عبادی سیاسی خواهد شد. شناخت و جوه اشتراک در برگزاری نماز جمعه چراغ هدایتی جهت بهره‌گیری از فرصت موجود در اختیار برای ایجاد وحدت و همبستگی امت اسلام در تحقق اهداف و رسیدن به آرمانهای از پیش تعیین شده نهضت جهانی اسلام است. نپرداختن به این موضوع موجب مغفول ماندن ظرفیتها و عدم بهره‌گیری از توانمندیهای این نهاد خواهد شد.»

۲- پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی با موضوع نماز جمعه به شرح ذیل انجام گرفته است، لیکن در هیچکدام از آنها موضوع برگزاری نماز جمعه در کشورها مورد کنکاش و بررسی انطباقی قرار نگرفته است:

- رساله دکتری با عنوان: «ارتباطات آیینی و قدرت سیاسی در ایران؛ بررسی روابط متقابل نماز جمعه و رسانه‌های جمعی در انتخابات ریاست جمهوری» نوشته احمد میرعابدینی در دانشگاه علامه طباطبایی سال ۱۳۸۷ که نتایج این پژوهش نشان داد که نماز جمعه، به عنوان مهم‌ترین آیین عبادی سیاسی در کشور، نقش عمده‌ای در ایجاد زمینه برای پذیرش اقتدار حکومت نزد مردم داشته است. همچنین، این آیین توانسته است در ارشاد و هدایت رأی-دهندگان به سوی مراکز تأیید و تحکیم قدرت سیاسی و صندوق‌های رأی، و جهت دهی به انتخابات به ویژه انتخابات ریاست جمهوری، یعنی مهم‌ترین آیین سیاسی در ایران، بخشی از وظیفه اعمال حاکمیت در کشور را اجرا کند.

- مقاله علمی پژوهشی با عنوان «نماز جمعه فریضه‌ای عبادی-سیاسی» فصلنامه پژوهشی حکومت اسلامی، سال نهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۳، از نگاه مقام معظم رهبری نمازهای جمعه نزدیکترین پایگاه به نهاد رهبری است. پایگاه‌هایی که بخشی از کار دستگاه رهبری این کشور را انجام می‌دهند، مردم را توجیه می‌کنند، به استقامت در راه وادار می‌نمایند. رسانه‌ای است که با وجود رسانه‌های پیشرفته امروزی همچنان کارآمد و اثرگذار می‌باشد. نشان عزت اسلام و عظمت مسلمانان است. اصل قضیه این است که این مرکز باید جاذبه داشته باشد.

- مقاله علمی پژوهشی با عنوان «عدالت اجتماعی در دوره دفاع مقدس: تحلیل محتوای خطبه‌های نماز جمعه تهران» عباس کشاورز شکری، علی مرشدی زاد، فریبا صدیقی. فصلنامه رهیافت ۱۳۹۰ در دوران دفاع مقدس عدالت در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی مورد توجه خطیبان جمعه بوده است. ابعاد مصرف در عدالت اقتصادی شامل ایجاد شرایط کار تولیدی و رفع موانع تولید، توزیع شامل توزیع عادلانه خدمات میان مناطق، توزیع عادلانه کالاهای تولیدی، توزیع عادلانه درآمد، توزیع ثروت قابل واگذاری به مردم، مالکیت، مبادله عادلانه و نفعی مبادلات غیرعادلانه به ترتیب اولویت مورد توجه خطیبان قرار گرفته است. قانون‌گذاری عادلانه در سال ۱۳۶۰ بیشترین فراوانی را در خطبه‌ها داشته است. در مورد عدالت اجتماعی و فرهنگی به ترتیب حق آموزش، حق انتخاب شغل، حق رأی، برابری در فطرت و آفرینش، حق بیان مورد توجه خطیبان جمعه تهران در دوران دفاع مقدس بوده است.

- مقاله علمی پژوهش با عنوان «ارکان سیاست منطقه‌ای ایران در دوران سازندگی با تکیه بر خطبه‌های نماز جمعه تهران» نوشته حسین مسعودنیا و داوود نجفی که در فصلنامه تحقیقات

سیاسی و بین المللی، در بهار ۱۳۹۰ به چاپ رسیده است، این پژوهش که به شیوه توصیفی-تحلیلی با استفاده از ابزار کتابخانه ای انجام شده است. در دوران سازندگی مسوولان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ رویکرد عملگرایی، در عین پابندی به آرمانگرایی انقلاب، به تعاملی سازنده با جهان خارج اقدام نمودند. به دلیل حاکم بودن اوضاع و احوال زمان جنگ، افکار عمومی تحمل پذیرفتن برخی امور نظیر تجدید روابط دیپلماتیک میان ایران و عربستان را نداشت، لذا افکار عمومی می بایست آماده پذیرش این تحولات می گردید. و آقای هاشمی به عنوان رئیس دولت از خطبه های نماز جمعه برای آماده سازی افکار عمومی استفاده کرد...

واقعیت این است که ماحصل همه این پژوهش ها به مولفه های اشتراک و افتراق در برگزاری نماز جمعه در کشورها پرداخته نشده است.

۳- ملاحظات مفهومی و نظری پژوهش

۱-۳. نقش اهداف در سازمان هدف

بیان کلی و سنجش پذیر مقاصدی است که حوزه های کلان فعالیت سازمان را برای تحقق رسالت و چشم انداز آن تعقیب می نماید. اهداف ابزار تصمیم گیری خاصی است که مدیریت را به ارزیابی عملکرد سازمان در رسیدن به منظوره های خود سوق می دهد. (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۲۲۲). نقش هایی که هدف در سازمانها دارند عبارتست از:

- هدفها مسیر یا جهت سازمان را تعیین می کنند.
- هدفها موجب تمرکز تلاشها می شوند.
- هدفها مسیر برنامه و تصمیمات را مشخص می کنند.
- هدفها کمک می کنند تا میزان پیشرفت تعیین شود.
- هدفها غایت های مطلوبی را شکل می دهند تا فعالیتها برای رسیدن به آنها هدایت شود.
- هدفها به مؤسسه کمک می کنند تا خود را در محیط خارجی تعریف کند (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۲۲۵-۲۲۳).

۲-۳. انواع سیاست

فرهنگ دهخدا واژه سیاست را تدبیر امور و مصلحت اندیشی معنا کرده است (دهخدا، ۱۳۸۷).

فرهنگ معین سیاست را به معنای حکم راندن به رعیت و اداره کردن امور داخلی و خارجی کشور و همچنین به معنای داوری، سزا، تنبیه و جزا آورده است (معین، ۱۳۸۷). سیاست در سطح کلان عبارتست از راه حل عملی برای حل مشکل خاص اجتماعی یا برای دستیابی به هدفی ویژه (اشتریان، ۱۳۸۱: ۵۱)، سیاست رهنمودی گسترده و کلی برای تصمیم گیری است که دو مرحله تدوین و اجرای استراتژی را به هم پیوند می دهد (هانگر، ۱۳۸۶: ۲۶).

حضرت امام خمینی (ره) می فرماید: «سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه برد، تمام مصالح جامعه و تمام ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و اینها را هدایت کند به طرف آن چیزی که صلاح شان و صلاح ملت و افراد است» (امام خمینی، ۱۳۷۰ ج ۱۳: ۴۳۲).

سیاست در سه نوع سیاست تشریحی، سیاست تحلیلی، و سیاست تدبیری و اجرایی قابل تقسیم است (الوانی، ۱۳۹۲: ۲۶). براساس یک دسته بندی دیگر از سیاست آن را در سه نوع سیاست های کلی، سیاست های عمومی و سیاست های اجرایی برشمرده اند. سیاست تشریحی از امر و نهی ها و حقوق و تکالیفی که از مکتب و اعتقادات مشروع مردم سرچشمه می گیرد و خطاب آنها کل جامعه می باشد. سیاست تحلیلی اصول مقرر سیاسی را مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد تا بدین ترتیب امر و نهی ها و حقوق و تکالیف و حدود هریک کاملاً روشن گردد. سیاست تدبیری و اجرایی هدفهایی است که اداره کنندگان جامعه بر مبنای سیاست تشریحی و با استمداد از سیاستهای تحلیلی برای جهت بخشیدن به اوضاع کشور و مردم و رفع مشکلات و نابسامانیها به آن می اندیشند و برنامه ریزی و سازماندهی می کنند (الوانی، ۱۳۹۲: ۲۶).

۳-۳. نماز جمعه در اسلام

حضرت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) پس از هجرت به مدینه و در آستانه تشکیل حکومت نبوی، اولین نماز جمعه در اسلام را در مسجد وادی رانواناء مدینه در مجمع بنی سالم بن عوف اقامه فرمود (بلاغی، ۱۳۸۵ق، ج ۲: ۱۰۷۵) (ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۹: ۳۱۰) (ابن هشام، ۱۳۶۴، ج ۱: ۴۹۴) این مطلب که اولین نماز جمعه اسلام از طرف پیامبر (صلی الله علیه و آله) در آستانه تأسیس اولین دولت اسلامی برگزار شد، بسیار اهمیت دارد و پیوند نزدیک و عمیق بین نماز جمعه با امور سیاسی و حاکمیت اسلام را به خوبی نشان می دهد و می توان گفت برگزاری نماز جمعه تجلی مهمی از حاکمیت اسلام بوده است.

۳-۴. نماز جمعه در قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام)

در مورد نماز جمعه سه دسته از آیات وجود دارد: ۱- در آیه ۹ سوره جمعه قرآن کریم یکبار به صراحت از نماز جمعه نام آورده شده است. ۲- آیاتی که ائمه معصومین (علیهم‌السلام) آن‌ها را بر نماز جمعه تطبیق داده‌اند: مانند (اعراف/ ۳۰) (بقره/ ۲۳۸) (بروج/ ۳-۱) ۳- آیاتی است که بعضی از فقها آن‌ها را بر نماز جمعه تطبیق کرده‌اند که عبارتند از: « (اعراف/ ۲۰۴) (بقره/ ۴۳) (حج/ ۴۱). (باقری، ۱۳۸۷: ۲۱) پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌فرمایند: «مَنْ أَتَى الْجُمُعَةَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا اسْتَأْنَفَ الْعَمَلَ» (ابن بابویه، ۱۳۶۳، ج: ۱: ۴۲۷) کسی که برای رضای خدا و برای اجر و قرب به نماز جمعه بیاید، خدا گناهانش را می‌بخشد و از نو برای او حساب باز می‌کند. امام صادق (علیه‌السلام) در خصوص گام‌هایی که به سوی نماز جمعه برداشته می‌شود فرمودند: ما من قدم سعت الی الجمعة الا حرم الله جسدها علی النار هیچ قدمی نیست که در راه نماز جمعه برداشته شود مگر آنکه خدا بدن آن را بر آتش حرام می‌سازد. (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج: ۵: ۳) امام باقر (علیه‌السلام) فرمود: «مَنْ تَرَكَهَا مُتَعَمِّدًا فَلَا صَلَاةَ لَهُ» (کلینی، ۱۳۶۹، ج: ۳: ۴۲۵) هرکس بدون عذر و بدون دلیل نماز جمعه را رها کند، نمازی که می‌خواند خیلی ارزش ندارد. در روایت دیگر از امام علی علیه‌السلام دارد اگر در سه چیز با رهبران و پیشوایان خود مخالفت ورزید، هلاک خواهید شد: نماز جمعه، جهاد با دشمن، مناسک حج (نوری، ۱۳۶۵، ج: ۶: ۷).

۳-۵. نماز جمعه در ایران قبل از انقلاب

از دوره حکومت شاه اسماعیل اول صفوی (۹۳۰-۹۰۵ هـ.ق) اقامه نماز جمعه به تدریج در جامعه شیعی ایران گسترش یافت. علت این امر از یک سو انتقاد حکومت عثمانی از شیعیان به سبب برگزار نکردن نماز جمعه و از سوی دیگر تلاش علمای شیعه به ویژه محقق کرکی برای اشاعه نماز جمعه در ایران بود (جعفریان، ۱۳۷۲: ۲۶). با وجود همراهی بسیاری از فقها از جمله شماری از علمای جبل عامل با محقق کرکی و پشتیبانی حکومت صفوی از آنان چون سنت اقامه نماز جمعه در میان شیعیان چندین رایج نبود و در میان علما مخالفان جدی داشت؛ از جمله شیخ ابراهیم قطفی، متوفی ۹۵۰ هـ.ق، رسمیت بخشیدن به آن در جامعه شیعی ایران به تدریج صورت گرفت (جعفریان، ۱۳۷۲: ۲۸).

امامت جمعه در دوره قاجار همچون دوره صفوی، منصبی حکومتی به شمار می‌رفت. این منصب در این دوره به سبب کاهش اعتبار مناصب مذهبی، به تدریج اهمیت دینی و سیاسی خود را از دست داد. در اواخر دوره قاجار، برخی امامان جمعه در برابر علمای مشروطه‌خواه که مخالف حکومت استبدادی بودند، قرار گرفتند (جعفریان، ۱۳۷۲: ۳۲). توجه به نام بسیاری از ائمه جمعه شهرهای بزرگ در دوره افشاریه و قاجاریه نشان می‌دهد که منصب امامت جمعه در این دوران جنبه موروثی یافته بوده

است و برخی خاندانها آن را برعهده داشته‌اند (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۸۵ ج ۱۰: ۷۰۲)

۳-۶. نماز جمعه در ایران بعد از انقلاب

احیای واقعی نماز جمعه در ایران یکی از دست آوردهای عظیم انقلاب کبیر اسلامی ایران و همانند بسیاری از برکات، مدیون حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) است. ایشان در کتاب «کشف الاسرار» که در اولین سالهای سلطنت محمدرضا شاه انتشار یافت، اشاره کوتاهی به مساله نماز جمعه کردند، ولی در کتاب «تحریرالوسیله» که در زمان تبعید به ترکیه تألیف فرمودند، به طور مشروح پیرامون آن مسایلی را ذکر کردند. البته بعضی از مسایل مربوط به نماز جمعه که در این کتاب آمده است، در اکثر کتب فقه شیعه و حتی غیر شیعه به چشم می خورد؛ مانند مسایل مربوط به محل برگزاری نماز، تعداد شرکت کنندگان و ...، ولی یکی از مسایل مربوط به نماز جمعه در کتاب تحریرالوسیله حضرت امام (رحمت الله علیه) مساله‌ای است که نسبت به آن دوران کاملا تازگی داشت، ایشان در آن جا فرموده‌اند: «و بالجمله جمعه خطباتها من المواقف العظیمه للمسلمین کسائر المواقف العظیمه مثل الحج و المواقف التي فيه العقیدین و غيرها و مع الاسف اغفل المسلمون علی الوظائف المهمه السياسه فی هذا و فی غيرها من المواقف السياسه دین الاسلام دین السياسه بشؤونها يظهر لمن له ادنی تدبر فی الاحکام الحکومیه و السياسه و الاجتماعیه و الاقتصادیه فمن توهم عن الدین منفک عن السياسه فهو جاهل لم يعرف الاسلام ولا سياسه» (امام خمینی، ۱۳۸۶: ۱۸۵).

امام خامنه‌ای در خصوص نماز جمعه می‌فرماید: نماز جمعه یک قرارگاه است؛ قرارگاه ایمان، قرارگاه تقوا، قرارگاه بصیرت، قرارگاه اخلاق. از تعبیر قرارگاه نباید ما وحشت بکنیم، چون قرارگاه جزو تعبیرات و اصطلاحات مربوط به جنگ و مبارزه و این چیزها است. خب، این جنگ وجود دارد، بر ما تحمیل شده - ما در حال جنگیم، متها جنگ نظامی نیست؛ جنگ معنوی است، جنگ اعتقادی و ایمانی است، جنگ سیاسی است - همچنان که در دفاع مقدس هشت سال بر ما جنگ را تحمیل کردند. ما که دنبال جنگیدن با همسایه‌مان نبودیم، بر ما تحمیل شد؛ حمله کردند. ما ابتدا حمله نمیکنیم؛ حتی در جایی که دفاع لازم نباشد، دفاع هم نمیکنیم؛ لَنْ بَسَطَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطِ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ؛ ما این جور هستیم. آنجایی که دفاع لازم است، چرا، وارد عرصه‌ی دفاع می‌شویم. و خدا را شکر که ملت ایران، نیروهای انقلاب، رهبر بزرگ و عزیز فقید ما - که بحمدالله نامش، پادش، راهش زنده است - نشان دادند که در زمینه‌ی دفاع، توانا هستند. ما در حال یک چنین نبردی هستیم؛ ما در حال یک چنین جهادی هستیم. به ایمان مردم ما حمله میکنند، به بصیرت مردم ما حمله

میکنند، به تقوای ما حمله میکنند، به اخلاق ما حمله میکنند، ویروس‌های گوناگونِ خطرناکِ معنوی را در میان ما پراکنده میکنند؛ خب، ما چه کار کنیم؟ باید دفاع کنیم. این، قرارگاه لازم دارد، مثل قرارگاه‌های میدان جنگ؛ نماز جمعه یکی از مهم‌ترین این قرارگاه‌ها است؛ قرارگاه ایمان است، قرارگاه تقوا است. با این چشم به نماز جمعه نگاه کنیم. شما هم فرمانده قرارگاهید؛ قرارگاه‌های میدان جنگ هر کدام فرماندهی دارند؛ فرمانده قرارگاه امامت جمعه، شخص امام جمعه است (۱۴/۱۰/۱۳۹۴ دیدار با ائمه جمعه سراسر کشور)

۳-۷. خطبه‌های نماز جمعه

تأثیر خطبه و خطبه‌خوانی بخصوص جهت ایجاد آمادگی برای بسیج سپاه از مقوله‌هایی است که در صدر اسلام از آن بهره می‌بردند. حضرت امام در این زمینه می‌فرمایند: در خطبه روز «جمعه» این طور نبود که فقط یک سوره و دعایی بخوانند و چند کلمه‌ای بگویند؛ با خطبه‌های جمعه بسیج سپاه می‌شد، و از مسجد به میدان جنگ می‌رفتند.... هرگاه خطبه‌هایی را که راجع به جمعه است و خطبه‌های حضرت امیر (علیه‌السلام) را ملاحظه کنید، می‌بینید که بنابراین بوده که مردم را به راه بیندازند و به حرکت درآورند و به مبارزه برانگیزند؛ برای اسلام فدایی و مجاهد بسازند؛ و گرفتاریهای مردم دنیا را برطرف کنند (امام خمینی، ۱۳۳۸: ۱۳۱).

در خطبه روز «جمعه» این طور نبود که فقط یک سوره و دعایی بخوانند و چند کلمه‌ای بگویند؛ با خطبه‌های جمعه بسیج سپاه می‌شد، و از مسجد به میدان جنگ می‌رفتند. و کسی که از مسجد به میدان جنگ برود، فقط از خدا می‌ترسد و بس؛ و از کشته شدن و فقر و آوارگی نمی‌ترسد. و چنین سپاهی سپاه فاتح و پیروز است. هرگاه خطبه‌هایی را که راجع به جمعه است و خطبه‌های حضرت امیر (ع) را ملاحظه کنید، می‌بینید که بنابراین بوده که مردم را به راه بیندازند و به مبارزه برانگیزند؛ برای اسلام فدایی و مجاهد بسازند؛ و گرفتاریهای مردم دنیا را برطرف کنند. اگر هر روز جمعه مجتمع می‌شدند، و مشکلات عمومی مسلمانان را به یاد می‌آوردند و رفع می‌کردند، یا تصمیم به رفع آن می‌گرفتند، کار به اینجا نمی‌کشید. امروز باید با جدیت این اجتماعات را ترتیب دهیم، و از آن برای تبلیغات و تعلیمات استفاده کنیم. به این ترتیب، نهضت اعتقادی و سیاسی اسلام وسعت پیدا می‌کند و اوج می‌گیرد. (کتاب ولایت فقیه، حکومت اسلامی، ۱۳۱)

۳-۸. اداره امور نماز جمعه در ایران

با افزایش تعداد ائمه جمعه در سراسر کشور، ضرورت وجود مرکزی برای ساماندهی و پیگیری

مسائل مربوط به نماز جمعه احساس می شد که با ابتکار و پیشنهاد حضرت آیت الله خامنه ای (دام ظلّه العالی)، امام راحل چند تن از چهره های مورد وثوق را به تولیت امور نهاد دینی نماز جمعه تعیین نمودند. بر این اساس، دبیرخانه ای در قم تأسیس گشت و مسئولیت ساماندهی و پیگیری مسایل مربوط به نماز جمعه را بر عهده گرفت. سپس در سال ۱۳۷۱ با حکم امام خامنه ای در مقام رهبری انقلاب اسلامی، شورایی با عضویت نه تن از روحانیون، به نام شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، تشکیل و مسئولیت این کار بر عهده آن شورا گذاشته شد. (شورای سیاستگذاری ائمه جمعه: ۲)

۳-۹. دکترین و اهداف و سیاستهای اقامه نماز جمعه در جمهوری اسلامی

چنانچه دکترین را خط کلی راهنما فرض کنیم نماز جمعه یک دکترین برای مسیر صحیح حرکت مردم است. امام خامنه ای می فرماید: نماز جمعه همچون نشانه های راهنما است که هر جمعه در مقابل دیدگان آحاد مردم قرار می گیرد و به آنان مسیر صحیح حرکت را نشان می دهد. (در دیدار با ائمه جمعه سراسر کشور ۱۳۸۹/۰۷/۰۶)

با توجه به آنچه گذشت، نماز جمعه در بیانات حضرت امام خمینی با عنوان «اجتماع عبادی سیاسی» و در بیانات حضرت امام خامنه ای «مردمی، اسلامی و حکومتی بودن» آمده است. لذا به نظر می رسد مهمترین اصل دکترین اداره نماز جمعه «پیوند دین، مردم و حکومت» است. از منظر امام خمینی رحمت الله علیه اهداف اقامه نماز جمعه در ایران اسلامی عبارتست از:

- ۱) احیای فریضه الهی متروک شده در بین شیعیان، ۲- ایجاد بستری برای تقویت وحدت، ۳- تقویت رشد سیاسی آحاد جامعه، ۴- سامان دادن به افکار و خواسته های مردم، ۵- طنین شعارهای پرشور، ۶- تثبیت حضور مردم در صحنه های انقلاب، ۷- خشی نمودن توطئه های فراوان با حضور مردم و ۸- قرار گرفتن نماز جمعه در متن حوادث انقلاب (تقوی، ۱۳۷۸: ۱۳)

به طور کلی سیاستها، رهنمودها، مواضع و مطالبات امام خامنه ای در اداره امور نماز جمعه عبارتند از:

۱. شبکه بندی و تشکیلات نماز جمعه، ۲- درخواست ایجاد تحول، ۳- اطلاع رسانی (به ائمه جمعه)، ۴- بهره گیری از ظرفیت عظیم نماز جمعه، ۵- هماهنگی مواضع در نمازهای جمعه، ۶- استقلال در خط و خط دهندگی، ۷- پیگیری مصوبات (مرکز سیاست گذاری) و ۸- نظارت بر روندها (تقوی، ۱۳۸۷: ۱۲۸-۹۳)

۱۰-۳. نماز جمعه در عربستان

در عربستان، آل سعود با اتکا به دکترین اصلی اهل سنت (یعنی واگذاری کار حکومت به امت) از ویرایش صورت گرفته بر آن توسط ابن تیمیه در قرن هشتم و تا حدودی افکار عبدالوهاب در قرن دوازدهم منتفع گردیده است. عمده محصول فکری ابن تیمیه ترکیب دو نظریه خلافت و سلطنت در یکدیگر و نهایتاً اضمحلال خلافت به نفع سلطنت بود. تشکیل پادشاهی آل سعود بر مبانی مشروعیت استیلا (بیعت با قدرتمندترین فرد قبیله)، مشروعیت دینی، امتداد تاریخی (خانوادگی کردن حکومت) صورت گرفت. وهابیت هرگونه گفتگوی عقلی و کلامی راجع به اعتقادات و اصول دین در این سرزمین را حرام دانسته و سیاست نیز شدیداً تحت تأثیر چنین فضایی است. در نتیجه کشور به میزان قابل توجهی تحت تأثیر اشعریگری و حدیث‌گرایی افراطی واقع شده است (عنایتی و راکی، ۱۳۹۱: ۲۲).

مراسم عبادی سیاسی نماز جمعه که می‌تواند مبدأ حرکت عظیمی در جوامع اسلامی گردد در برخی کشورهای اسلامی، به خاطر نفوذ حکومت‌های فاسد در آن، چنان بی‌روح و بی‌رمق شده است که عملاً آثار مثبتی در پی ندارد و به شکل یک برنامه تشریفاتی برپا می‌شود. مهمترین نماز جمعه سال، نماز جمعه‌ای است که قبل از رفتن به عرفات در مکه انجام می‌گیرد که حجاج خانه خدا از سراسر جهان در آن شرکت دارند که نماینده تمام قشرهای مسلمین هستند، سزاوار است که برای تهیه خطبه چنین نماز حساسی عده زیادی از دانشمندان هفته‌ها و ماه‌ها مطالعه کنند و محصول آن را در آن روز حساس و خطبه تاریخی بر مسلمانان عرضه نمایند و با این کار و به برکت آن آگاهی زیادی به جامعه اسلامی داده و مشکلات مهمی را حل کنند اما با نهایت تأسف در این ایام مشاهده می‌شود که مسائل بسیار پیش پا افتاده و مطالبی که تقریباً همه از آن آگاهی دارند مطرح می‌شود، و از مسائل اصولی ابداً خبری نیست؟ آیا برای از دست رفتن چنین فرصتهای بزرگ و سرمایه‌های عظیم نباید گریست؟! و برای دگرگون ساختن آن نباید به پا خاست؟! (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۳۶) با توجه به اینکه وهابیت در عربستان به سه دسته وهابیت سنتی، وهابیت جهادی، وهابیت میانه‌رو تقسیم می‌شود؛ نماز جمعه و خطبه‌های آن نیز از این تقسیم‌بندی بی‌نصیب نیست: اولویت تبلیغ برای وهابیت سنتی امور مذهبی، برای وهابیت جهادی امور سیاسی، و برای وهابیت میانه‌رو امور اجتماعی و سیاسی است. نوع مخاطب در وهابیت سنتی متشرعان سنتی عرب زبان؛ وهابیت جهادی برای تازه مسلمانان و مسلمانان آرمانگرا؛ وهابیت میانه‌رو برای عموم گرایش‌های اسلامی است. اولویت مبارزه و دشمنی برای وهابیت سنتی شیعیان و ایران؛

وهابیت جهادی غرب و ایران، وهابیت میانه‌رو ایران و متحدانش است. میزان وفاداری به منافع حکام منطقه برای وهابیت سستی و وابستگی کامل، وهابیت جهادی وابستگی مقطعی و مصلحتی، وهابیت میانه‌رو وابستگی نسبی است (احمدیان، ۱۳۹۱: ۹۸)

خطبه‌های نماز جمعه مساجد مختلف در عربستان سعودی زیر نظر وزارت کشور و از سوی وزارت اوقاف و شئون اسلامی این کشور تهیه می‌شود. این خطبه‌ها باید زیر نظر وزارت کشور سعودی تهیه و آماده شود تا مبادا مطالب و یا اظهاراتی در آن علیه آل سعود و سیاست‌های این کشور مطرح شود. در همین راستا روزنامه "عکاظ" چاپ عربستان در شماره اخیر خود نوشت: جمعه گذشته امام جمعه مسجد «الأمیر سلطان» در جنوب مدینه منوره به دلیل مشغله کاری زیاد، نتوانست برای نماز خود را به مسجد برساند. این روزنامه در ادامه نوشت: اما غیبت امام جمعه، مشکل و خللی ایجاد نکرد، زیرا به محض اینکه نمازگزاران متوجه دیر شدن زمان شدند، یکی از جمع نمازگزاران پشت تریبون خطبه قرار گرفت و از روی برگه‌ای که از قبل تهیه و آماده شده، خطبه نماز را قرائت کرد! «عکاظ» همچنین افزود: متأسفانه امام جمعه مسجد «الأمیر سلطان» حدود دو ماه است که قاضی یکی از دادگاه‌های مدینه شده و از همین رو در دو ماه اخیر پنج بار غیبت داشته و نتوانسته خود را برای نماز جمعه به مسجد برساند. در همین حال «محمد الأمين الخطری» مدیر اداره اوقاف و شئون اسلامی شهر مدینه ضمن انتقاد از این امام جمعه، اعلام کرد که در آینده نزدیک او را از این سمت برکنار خواهیم کرد. (سایت شیعه آنلاین)^۱

جدول ۱- تفاوتها و تشابهات اداره امور نماز جمعه در ایران و عربستان

تشابهات	تفاوتها	
	عربستان	ایران
برگزاری نماز زیر نظر حکومت مرکزی	دکترین: مشروعیت دادن به قوانین آل سعود	دکترین: پیوند دین، حکومت و مردم.
انتصاب ائمه جمعه از سوی حاکمیت	اشرافیت کبارالعلما	بخشی از دستگاه رهبری
برگزاری نماز در جهت تحکیم حاکمیت	تأکید خطبا بر دشمنی با شیعیان	تأکید بر وحدت مسلمین
ایجاد شبکه سراسری	بیان مطالب گزینش شده توسط حکومت	آزادی و استقلال خطبا در بیان مصالح جامعه
برگزاری نماز با قرائت خطبه	نظارت شدید دولتی بر خطبا و متصدیان امور	نظارت مردمی بر خطبا

^۱ - www.shia-online.ir

اهمیت جایگاه امامت جمعه	اشعریگری و حدیث‌گرایی افراطی	بیان مسایل جهان اسلام و تکیه بر دشمن مشترک مسلمانان
	حرام بودن هرگونه گفتگوی عقلی و کلامی راجع به اعتقادات و اصول دین	برگزاری گردهمایی ائمه جمعه سراسری و منطقه‌ای
	ممنوع بودن ساخت مصلی غیر از مسجد	تکیه بر اصول، ارزشها و اعتقادات
	خطبه‌خوانی از روی نوشته حکومتی	مدغم بودن مسایل سیاسی و عبادی
	عدم تمایل مردم به مسایل سیاسی	به روز بودن مردم در مسایل سیاسی
	آموزش کلاسیک خطبای جمعه	آموزش سنتی خطبا
	دعوت مردم به مبارزه با دیگر مسلمانان	دعوت مردم به مبارزه با استکبار
	دعوت مردم به کرنش در برابر نظام و پذیرش آن	دعوت مردم به حضور در صحنه و پشتیبانی از نظام
	هدایت و تعلیم مردم نسبت به خواسته‌های و هابیت	هدایت و تعلیم و آموزش کردن مردم در مورد وظایف دینی و ملی‌شان
	تقویت جریان وهابیت و نظام حاکم	تأمین و تقویت نیروهای انقلاب
	رسانه‌ای غیرقابل اعتماد	رسانه‌ای فراگیر و امین
	عدم حضور زنان در نماز جمعه	شرکت زنان به همراه مردان
	نبود شرط فاصله بین دو نماز جمعه	مسافت شرعی بین دو نماز جمعه

۱۱-۳. نماز جمعه در ترکیه

یکی از مهم‌ترین وظایف سازمان دیانت ترکیه تأمین امام جمعه و جماعت برای حدود هشتاد هزار مسجد و نمازخانه است. ائمه جمعه و جماعات از میان فارغ‌التحصیلان رشته‌های امام خطیب (در سطح دبیرستان) و فارغ‌التحصیلان رشته‌های الهیات انتخاب می‌گردند. در کنار امام جماعت، یک نفر نیز به عنوان مؤذن و یا مکبر در هر مسجدی به کار گرفته می‌شود. (مرجانی نژاد، ۱۳۹۴) در ترکیه بیش از هفتاد هزار مسجد وجود دارد که به جز مساجد شیعه، همه زیر نظر دیانت است. دیانت هر هفته خطبه‌های جمعه مساجد را مشخص می‌کند و هر هفته در همه مساجد کشور یک خطبه خوانده می‌شود. برای اینکه از محتوای این خطبه‌های جمعه باخبر شویم، به موضوع برخی از آنها اشاره می‌شود. در سال ۱۹۹۴م یکی از خطبه‌های نماز جمعه، به جمع‌آوری پوست قربانها (در عید قربان) و اعطای آن به مؤسسه هواپیمایی دولتی، اختصاص داشت. در سال ۱۹۹۵م خطبه‌ای در نژادپرستی به جای امت‌پرستی خوانده شد. در سال ۱۹۹۲م کار و کارگری موضوع یکی از خطبه‌ها بود. در سال ۱۹۹۴م محتوای یکی از خطبه‌ها این بود که

اطاعت از حکومت لازم است؛ هر چند ظالم باشد. توجه به جنگلها، برتری دولت ترکیه بر سایر دولتها، اسراف و زیانهای آن، موضوعات برخی از خطبه‌ها بوده‌اند. (بدل، ۱۳۸۳: ۳۵)

بر اساس مفاد ماده ۱۳۶ قانون اساسی ترکیه، سازمان امور دیانت به عنوان یک نهاد سازمانی «در راستای اصول لائیک» بیرون از تمام نگرش‌ها و تفکرات با تکیه به ملت و یگانگی با آن، وظایفی که در قانون بر دوش آن نهاده شده به جای می‌آورد. در این قانون، این وظایف به شرح ذیل تعریف شده‌اند: «اجرای امور مربوط به اعتقادات دین اسلام و مبانی عبادت و اخلاق؛ روشنگری جامعه درباره دین و مدیریت مراکز دینی. هدف سازمان امور دیانت، معرفی اصول متعالی دین اسلام به هم‌وطنان، ارائه اطلاعات صحیح در مورد دین به مردم، افزایش پیوستگی مردم با معنویت و اخلاق به وسیله تأمین اتحاد و پایداری ملی، بر اساس برادری، همکاری و فداکاری؛ ضمن باقی ماندن بر نگرش سیاسی و هر اندیشه خاصی است» (سایت سازمان دیانت ترکیه ۱۳۹۴/۴/۱۶)^۱.

یکی از مهم‌ترین وظایف سازمان دیانت ترکیه تأمین امام جمعه و جماعت برای حدود هشتاد هزار و اندی مسجد و نمازخانه است. ائمه جمعه و جماعات از میان فارغ التحصیلان رشته‌های امام خطیب (در سطح دبیرستان) و فارغ التحصیلان رشته‌های الهیات انتخاب می‌گردند. در کنار امام جماعت، یک نفر نیز به عنوان مؤذن و یا مکبر در هر مسجدی به کار گرفته می‌شود. امروز نزدیک به ۷۰ هزار مسجد در سراسر ترکیه زیر پوشش سازمان فعال هستند. بودجه سازمان امور دیانت ترکیه در سال ۲۰۱۲م حدود ۲ میلیارد یورو بود که تقریباً معادل با بودجه چند وزارتخانه در این کشور است. به نقل از رایزنی فرهنگی سفارت ج.ا.ایران در ترکیه در اردیبهشت ۱۳۸۵، بنابر اعلام سازمان دیانت ترکیه از این پس موضوعات خطبه‌های نماز جمعه در سراسر این کشور از سوی "هیئت تنظیم خطبه" اعلام و خطبه‌های نماز جمعه در سراسر کشور از سوی خطبه‌خوانان تنظیم می‌شوند. این سازمان در بیانیه‌ای هدف از اتخاذ این تصمیم را درک بهتر شرایط منطقه‌ای توسط علمای دینی و مؤثر واقع شدن خطبه‌های مساجد در انعکاس مسائل و مشکلات مردم را از عمده اهداف این برنامه عنوان نمود. در راستای این طرح در هر منطقه کمیسیونی تحت عنوان "هیئت تنظیم خطبه" تشکیل می‌گردد. بدین ترتیب از این پس علمای دینی مساجد در داخل کشور و همچنین نمایندگان فرهنگی و دیانت وابسته به این سازمان در تدوین و تنظیم مسائل مد نظر در خطبه‌های مساجد خارج از کشور مسئولیت این مهم را بر عهده خواهند داشت (خبرگزاری مهر، ۱۳۸۵/۲/۳۱).

^۱ - www.diyenet.gov.tr

این سازمان دارای واحدها و تشکیلات زیر است:

الف: واحدهای مرکز در آنکارا ب: تشکیلات شهرستانها ج: تشکیلات برون مرزی
بیش از سه هزار نیروی متخصص، با عناوین رایزن دینی، وابسته دینی، کارشناس - مبلغین -
دینی در شصت شهر مختلف جهان مجری برنامه های سازمان مذکور هستند (مرجانی نژاد، ۱۳۹۴).

جدول ۲- تفاوتها و تشابهات اداره امور نماز جمعه در ایران و ترکیه

تشابهات	تفاوتها	
	ترکیه	ایران
پرداختن به مسایل دینی صرف در خطبهها	پیوند دین و مردم	دکترین: پیوند دین، مردم و حاکمیت
گزینش خطبا برای هر منطقه	جدایی دین و سیاست	مدغم بودن مسایل سیاسی و عبادی
اسلام وسیله انسجام افراد و جامعه	اشرافیت شورای دیانت	بخشی از دستگاه رهبری
روشنگری مردم در مسایل دینی	ترویج فرهنگ تسنن حنفی	ترویج اسلام ناب محمدی
معرفی اصول متعالی اسلام به هموطنان	وابستگی به بودجه دولتی از طریق شورای دیانت	بودجه مردمی
تلاش در جهت ارائه اطلاعات صحیح دینی	انتخاب ائمه جمعه از بین فارغالتحصیلان رشتههای امام خطیب و الهیات	انتخاب ائمه جمعه از مراکز حوزوی
	بکارگیری یک نفر به عنوان مکبر و موذن در کنار امام جمعه	یک ستاد مردمی در کنار امام جمعه
	تعیین موضوع خطبهها در هیئت تنظیم خطبه در هر منطقه	آزادی بیان خطبای جمعه
	از بین رفتن قدرت عملی و جهادی اسلام	بکارگیری قدرت جهادی اسلام
	نبودن بحث و موعظه سیاسی و دینی	طرح مباحث مذهبی، سیاسی و ملی
	آزاد بودن امور فرهنگی غیر سیاسی	آزادی در همه امور دینی و سیاسی

۴-روش پژوهش

این مقاله کاربردی- توسعه ای بوده و از نظر نوع روش کیفی است. برای رسیدن به اهداف آن از روش مطالعه تطبیقی و بهره گیری از نظریه داده بنیاد به عنوان روش پژوهش و تحلیل داده های کیفی استفاده شده است. بدین منظور پس از جمع آوری داده ها کد گذاری باز و محوری و انتخابی انجام شد. با انجام مصاحبه ساختارمند نظر خبرگان امر در خصوص یافته های تحقیق احصا و آنچه را که اکثر خبرگان تأیید نمودند در جداول مربوطه گنجانده شد.

روایی پژوهش

برای حصول اطمینان از روایی پژوهش یا به عبارتی دقیق بودن یافته‌ها از منظر پژوهشگر (کرسول و همکاران ۲۰۰۰: ۱۲۴) اقدامات زیر انجام شد:

- ۱- تطبیق توسط مشارکت کنندگان: مشارکت کنندگان در تحقیق، نظر خود را در مراحل کدگذاری محوری با بازبینی کدها ابراز داشته و دیدگاههای ایشان در مراحل کدگذاری اعمال گردید.
- ۲- بررسی توسط همکار: سه نفر از اساتید مدیریت راهبردی به بررسی نتایج و اظهار نظر در خصوص کدگذاری محوری پرداخته و نظرات آنان اعمال شد.
- ۳- مشارکتی بودن تحقیق: بطور همزمان مشارکت کنندگان در تحلیل و تفسیر داده‌های تحقیق همکاری داشته‌اند.

۵- یافته‌های پژوهش

جدول ۳- مقایسه دکترین، سیاست و اهداف نماز جمعه در سه کشور

عنوان	ایران	عربستان	ترکیه
دکترین	پیوند دین، مردم و حاکمیت (مردم و حکومت در خدمت دین)	مشروعیت بخشی به حاکمیت آل سعود (دین و مردم در خدمت حکومت)	تبلیغ دین منهای مسابله سیاسی و حکومتی (دین جدای از حکومت)
سیاستها	توصیه به تقوی، هدایت افکار و اذهان عمومی جامعه، طرح مسایل دینی و دنیایی مورد نیاز جامعه، نقد منصفانه و دفاع واقع بینانه از دولت و مسئولین، آزادی خطبا در انتخاب موضوع خطبه‌ها	اشعریگری و حدیث گرایی در حمایت از حکومت، حرام دانستن گفتگوی عقلی پیرامون اعتقادات و اصول دین، فرمایشی بودن خطبه‌ها	ترویج احکام فردی دین بر اساس اندیشه سکولاریسم، عدم دخالت در امور سیاسی و حکومتی، تعیین موضوع خطبه‌ها در هیئت تنظیم خطبه
اهداف	حفظ و تقویت ایمان مردم، تحکیم نظام اسلامی، حفظ وحدت و انسجام ملی،	اعتبار بخشی به اقدامات دولت، تبلیغ و ترویج آیین و هابیت،	اجرای امور اعتقادی اسلام، ارائه اطلاعات صحیح از دین به هموطنان، ترویج

اخلاق و معنویت	حضور مردم در صحنه و بسیج آحاد جامعه
----------------	-------------------------------------

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

برپایه نتایج حاصل از تحقیق دکترین، اهداف و سیاستهای برگزاری نمازجمعه در جمهوری اسلامی ایران و کشورهای عربستان سعودی و ترکیه به شرح زیر شکل می‌گیرد.

- دکترین بیان‌کننده اصول، آرمان، ارزشها و باورهاست. دکترین برگزاری نمازجمعه در جمهوری اسلامی ایران بر مبنای پیوند دین، مردم و حاکمیت قرار دارد و در این مورد از یک سو همه تلاشها برای اقامه دین است و مردم و حاکمیت در خدمت دین قرار دارند و از سوی دیگر با توجه به نقش مهم مردم در دین مبین اسلام و اهمیت حاکم دینی لذا نماز جمعه استحکام بخش پیوند دین، مردم و حاکمیت است. در کشور عربستان سعودی با توجه به اینکه حدود مشروعیت را به جای دین، حاکمیت تعیین می‌کند لذا دین در خدمت حکومت قرار دارد و به تبع آن نیز مردم هم خادم حکومت محسوب می‌شوند. در کشور ترکیه با توجه به حاکمیت سکولار و جدا بودن دین از سیاست، مناسک دینی تا جایی قابل انجام هستند که در امور سیاسی دخالتی نداشته و زحمتی برای حاکمیت ایجاد نکنند و به تبع آن مردم نیز در تا جایی از آزادی اعمال دینی برخوردار هستند که به حکومت و مسایل سیاسی کاری نداشته باشند و تبلیغات دین منهای مسایل سیاسی و حکومتی از آزادی برخوردار است.

- در جمهوری اسلامی ایران در خصوص سیاستهای برگزاری نمازجمعه می‌توان به این موارد اشاره کرد: توصیه به تقوی، هدایت افکار و اذهان عمومی جامعه، طرح مسایل دینی و دنیایی مورد نیاز جامعه، نقد منصفانه و دفاع واقع‌بینانه از دولت و مسئولین، آزادی خطبا در انتخاب موضوع خطبه‌ها. در جمهوری اسلامی ایران نمازجمعه با بهره‌گیری از این سیاستها به عنوان پایگاه اساسی تجلی حاکمیت دینی ضمن ارایه مطالبات مردم به نهادها و قوای اساسی حاکمیت بهترین و معتبرترین شبکه ارتباطی بین حاکمیت و مردم بوده و از یک سو مطالبات مردمی به نهادهای حکومتی می‌رسد و از سوی دیگر دیدگاهها و اقدامات نهادهای حکومتی به اطلاع مردم می‌رسد. سیاستهای برگزاری نمازجمعه در عربستان سعودی عبارتند از: اشعریگری و حدیث‌گرایی در حمایت از حکومت، حرام دانستن گفتگوی عقلی پیرامون اعتقادات و اصول دین، فرمایشی بودن خطبه‌ها. حکومت عربستان سعودی با بهره‌گیری از

این سیاستها در برگزاری نماز جمعه، نظام و عایت را قوام بخشیده و اسلام امریکایی را ترویج می کند. حکومت ترکیه با سیاستهای ترویج احکام فردی دین بر اساس اندیشه سکولاریسم، عدم دخالت در امور سیاسی و حکومتی، تعیین موضوع خطبه‌ها در هیئت تنظیم خطبه، نماز جمعه را تبدیل به یک عبادت صرف که به صورت جمعه اقامه می شود تبدیل کرده و این اجتماع با عظمت هفتگی را از حالت سیاسی بودن خارج کرده است.

- در جمهوری اسلامی ایران اهداف برگزاری نماز جمعه عبارتند از: حفظ و تقویت ایمان مردم، تحکیم نظام اسلامی، حفظ وحدت و انسجام ملی، حضور مردم در صحنه و بسیج آحاد جامعه. نقش و جایگاه محوری مردم در برگزاری نماز جمعه جمهوری اسلامی ایران به عنوان دومین رکن ارتباط دهنده، وظیفه اساسی اطلاع رسانی و اعتمادسازی و تأمین عده (سرمایه انسانی) نظام اسلامی را بر عهده دارد. به عبارت دیگر نماز جمعه مهمترین عامل توانمندسازی و استحکام بخشی نظام اسلامی است. در کشور عربستان سعودی اهداف برگزاری نماز جمعه عبارتند از: اعتبار بخشی به اقدامات دولت، تبلیغ و ترویج آیین وهابیت. نظام حاکم در این کشور با برگزاری نماز جمعه به عملکرد خود مشروعیت می بخشد. در کشور ترکیه نظام حاکم از برگزاری نماز جمعه این اهداف را دنبال می کند: اجرای امور اعتقادی اسلام، ارائه اطلاعات صحیح از دین به هموطنان، ترویج اخلاق و معنویت. لیکن در این زمینه هر آنچه بیان می شود جنبه فردی دارد و از پرداختن به امور اجتماعی و سیاسی پرهیز می شود.

در نظام‌های ارزشی، نماز جمعه، بر پایه سه محور اساسی دین، مردم و حکومت زمینه تحکیم، انسجام و توسعه قابلیت و ظرفیت‌های نظام مزبور را فراهم می سازد. این سه محور به ترتیب دین، حوزه جهان بینی و مردم، حوزه انسان‌شناسی و حکومت، حوزه روش‌شناسی نظریه مزبور می باشد. به طور خلاصه آنچه از نتایج تحقیق برمی آید این است:

۱- نماز جمعه به عنوان یک پیشرانه: جامعه و حکومت وظیفه اصلی خود در رسانیدن انسان به جایگاه اصلی او که همان مقام خلیفه الهی است را عهده دار هستند و بر اساس نظریه پرستش، همه عالم برای عبادت خلق شده است. لذا نظریه پیشرفت متعالی با اندراج در بستر نظریه پرستش از طریق نماز جمعه زمینه دستیابی انسان را به حیات طیبه که همان رسالت انبیاست را فراهم می سازد. از آنجایی که هدف غایی حکومت، زمینه‌سازی ظهور و هدف غایی مردم تشکیل جامعه منتظر و هدف غایی دین رسانیدن انسان از طریق فراهم کردن ابزار و سازوکارهای لازم به مقام خلیفه الهی و حیات طیبه است؛ لذا

نماز جمعه یکی از این سازوکارهاست. نظریه پیشرفت متعالی عبارتست از ارتباط متعاملاته حکومت و مردم در بستر دین و تعامل دین بنیاد که نماز جمعه پیشرانه آن است.

۲- نقش مردم در نماز جمعه: نماز جمعه یکی از واجبات مورد تأکید در دین اسلام، در ارتباط با حاکمیت است. فلسفه و اهداف حکومت اسلامی با اهداف نماز جمعه در یک راستا قرار دارد. نوع حاکمیت نیز بر نماز جمعه تأثیرگذار بوده و نماز جمعه نیز تقویت کننده حاکمیت است. یکی از شرایط امام جمعه، منصوب بودن وی از سوی حاکم اسلامی است. در زمان کنونی با حاکمیت ولایت فقیه، براساس فرمایش حضرت امام خامنه‌ای نماز جمعه بخشی از دستگاه رهبری و حاکمیت است. ولایت فقیه امامت فردی است که تالی تلو امام معصوم است و از این جهت نماز جمعه منصوب به وی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یکی از ارکان نماز جمعه، مردم هستند که با حضور خود این واجب الهی را محقق می‌سازند و شرط صحت نماز جمعه حاضر بودن افراد بیش از پنج نفر و به جماعت است. از ویژگی‌های نماز جمعه آمریت به معروف و ناهیت از منکر است که از وظایف آحاد جامعه بر شمرده شده است.

۳- معنویت افزایی و آگاهی بخشی: در جامعه توحیدی دو اصل حاکم است: ۱. تقوا و ملکات اخلاقی: چون پایه همه منش‌ها و کنش‌های انسان تقواست و تقوا تسلط انسان بر نفس خویش است و تسلط بر نفس پایه اخلاق است. ۲. بصیرت و آگاهی نسبت به مسایل روز: جامعه‌ای که صحیح را از ناصحیح و درست را از نادرست تشخیص بدهد و دوست را از دشمن تشخیص دهد در برابر دشمنی و عناد واکسینه است. تکیه امام جمعه بر روی مسایل روز برای این است که این بصیرت و آگاهی اتفاق بیفتد. از سوی دیگر تکیه امام جمعه در خطبه‌ها بر توصیه تقوی نیز برای پیاده‌سازی ملکات اخلاقی در جامعه است و با تقوای افراد در جامعه معنویت در جامعه اسلامی به حد اعلا می‌رسد و جامعه توحیدی محقق می‌شود. فلذا توصیه به تقوا و آگاهسازی هر دو یک جهت را دنبال می‌کند.

از دیگر نتایج این تحقیق تبیین اصول، آرمان، ارزش‌ها و باورهای دگرترین نماز جمعه است. اصول: «تهذیب و تزکیه»، «تبیین»، «تحکیم و تقویت نظام»، آرمان: «حرکت به سمت جامعه پیشرفته معنوی»، ارزش‌ها: «وحدت و انسجام بخشی»، «بصیرت و آگاهی»، و باورها: «خداباوری»، «مردم باوری» مؤلفه‌ها و شاخص‌های دگرترین نماز جمعه است.

منابع

- قرآن مجید (۱۳۷۶). ترجمه ناصر مکارم شیرازی تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۷۴). رهنمودها، تهران: شورای سیاستگزاری ائمه جمعه.
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۸۶). تحریرالوسیله، تهران: مؤسسه نشر آثار حضرت امام خمینی.
- امام خمینی، سیدروح الله (۱۳۷۰) مجموعه صحیفه نور. تهران: انتشارات فرهنگ اسلامی.
- امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴-۱۳۳۸). حدیث ولایت (مجموعه رهنمودها)، ۱۳۳۸ تا ۱۳۹۴.
- امام خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات و مکتوبات، قابل دسترسی در سایت: *Khamenei.ir*
- امام خامنه‌ای (۱۳۷۴). رهنمودها. تهران: شورای سیاستگزاری ائمه جمعه.
- ابن هشام، محمدعبدالملک (۱۳۶۴)، السیره النبویه، ترجمه رسولی محلاتی، تهران: اسلامیة.
- الوانی، سیدمهدی (۱۳۹۲). تصمیم‌گیری و تعیین خط‌مشی دولتی، تهران: سمت چاپ هیجدهم.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۳۳). من لایحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- اشتریان، کیومرث (۱۳۸۱). روش سیاستگذاری فرهنگی، تهران: نشر شهر کتاب.
- احمدیان، حسن (۱۳۹۱). دین و دولت در عربستان سعودی، تهران: مؤسسه ابرار معاصر.
- بدل، حسن (۱۳۸۳). «شرایط دینی و مذهبی ترکیه». پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی، شماره ۱۰.
- بلاغی، سیدعبدالحجّت (۱۳۸۶ق). حجّه التفاسیر و بلاغ الإکسیر، قم: انتشارات حکمت.
- تقوی، سیدرضا (۱۳۸۷). نماز جمعه و مطالبات رهبری، تهران: انتشارات شورای سیاستگزاری ائمه جمعه.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۲). نماز جمعه، زمینه‌های تاریخی و آگاهیها. تهران: شورای سیاستگزاری ائمه جمعه
- سراسر کشور.
- حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۹۰). مدیریت راهبردی. چاپ اول. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حرعاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹ق). وسایل الشیعه الی تحصیل مسایل الشریعه، قم: آل البیت.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). فرهنگ لغت. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شورای سیاستگزاری ائمه جمعه (۱۳۷۴). با رهبر در سنگر جمعه، تهران: شورای سیاستگزاری ائمه جمعه.
- عنایتی، علیرضا و راکی، داود (۱۳۹۱). پایه‌های مشروعیت سیاسی در عربستان و نقاط قوت و ضعف آن، کتاب خاورمیانه ۹ ویژه مسائل داخلی عربستان، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعاتی و تحقیقات ابرار.
- کلینی محمدبن یعقوب (۱۳۶۹). اصول کافی، تهران: انتشارات اسلامیة.
- مسعودنیا، حسین و نجفی، داوود (۱۳۹۰). «ارکان سیاست منطقه ای ایران در دوران سازندگی با تکیه بر خطبه‌های نماز جمعه تهران»، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین المللی.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴) تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب اسلامیه.
 میرعابدینی، احمد (۱۳۸۷). رساله دکتری: ارتباطات آیینی و قدرت سیاسی در ایران؛ بررسی روابط متقابل نماز جمعه و رسانه‌های جمعی در انتخابات ریاست جمهوری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
 معین، محمد (۱۳۸۲). فرهنگ فارسی یک جلدی، تهران: دیدگاه.
 مرجانی نژاد، احمد (۱۳۹۴). «دیپلماسی دینی ترکیه»، سایت ادیان و عرفان.
 نوری، حسین بن محمدتقی (۱۳۶۵). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: موسسه آل‌البیت (ع).
 هانگرجی دیوید و ویلن توماس ال (۱۳۸۶). مبانی مدیریت استراتژیک، ترجمه سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی.

دانشنامه جهان اسلام <https://rch.ac.ir/bookCategory>

سایت شیعه نیوز به آدرس: <http://www.shia-news.com>

خبرگزاری مهر به آدرس: <http://www.mehrnews.com>

سایت سازمان دیانت ترکیه www.divanet.gov.tr

Creswell, J. W. and Miller, D. L. (2000). "Determining Validity in Qualitative Inquiry". Theory into Practice, 39, pp. 124-130.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی